

بسته سیاستی حکمرانی مهاجرت نخبگان
در جمهوری اسلامی ایران

مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی
گروه سیاست و امنیت / کارگروه سیاست

عنوان:

بسته سیاستی حکمرانی مهاجرت نخبگان
در جمهوری اسلامی ایران

شماره ثبت لایحه/طرح:

-

شماره ثبت در مرکز:

۰۴/-/۷۹-۷۴۰

تاریخ انتشار:

زمستان ۱۴۰۴

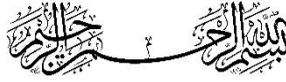
نویسنده:

حجت الاسلام مجید رجبی

(مدیر مؤسسه پژوهشی فقه نظام و استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم)

کارشناس مرکز:

حجت الاسلام علیرضا مظاهری

بسته‌سیاستی حکمرانی مهاجرت نخبگان در جمهوری اسلامی ایران

مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی
گروه سیاست و امنیت / کارگروه سیاست
زمستان ۱۴۰۴

فهرست

خلاصه مدیریتی	۷
مقدمه	۹
۱. مفهوم‌شناسی	۱۲
۱.۱. مهاجرت	۱۲
۱.۲. نخبگان	۱۳
۲. شرحی از وضع موجود و مطلوب	۱۴
۲.۱. شرحی از وضع موجود مهاجرت نخبگان	۱۴
۲.۱.۱. ابعاد مهاجرت نخبگان	۱۴
۲.۱.۱.۱. از بُعد شخصی - خصوصی	۱۵
۲.۱.۱.۲. از بُعد سیاسی	۱۷
۲.۱.۱.۳. از بُعد حقوقی	۲۰
۲.۱.۱.۴. از بُعد اقتصادی	۲۱

۲۴	..... عوامل و ریشه‌ها
۲۷	..... ۲.۲ شرحی از وضع مطلوب مهاجرت نخبگان
۲۷	..... ۲.۲.۱ مهاجرت تراز امت اسلامی
۳۰	..... ۲.۲.۲ نخبه تراز امت اسلامی
۳۱	..... ۳ حکمرانی مهاجرت نخبگان (اقدام و عمل نهاد دولت)
۳۱	..... ۳.۱ تعادل میان ابزارهای قانونی و رویکردهای فرهنگی
۳۳	..... ۳.۲ وظایف حکمرانی پیش از مهاجرت نخبگان
۳۶	..... ۳.۳ وظایف حکمرانی پس از مهاجرت نخبگان
۳۹	..... ۳.۴ چارچوب‌بندی مهاجرت با نگاه به ارزش‌ها و تطبیق بر زمان و مکان
۴۳	..... توصیه‌های سیاستی
۴۳	..... (۱) توصیه‌های سیاستی جهت پیشگیری از مهاجرت آسیب‌زا
۴۴	..... (۲) توصیه‌های سیاستی جهت مدیریت مهاجرت نخبگان
۴۵	..... (۳) الزامات نهادی و عملیاتی اجرای پیشنهادهای سیاستی
۴۸	..... منابع

خلاصه مدیریتی

در دوره معاصر، مهاجرت نخبگان به کشورهای توسعه یافته که عمدتاً در تقابل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و بعضاً نظامی با کشور و جامعه اسلامی هستند، یکی از واقعیت‌های غیرقابل انکار در کشور است، که دارای ابعاد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، حقوقی و خانوادگی گوناگونی می‌باشد. گرچه در زمینه رتبه ایران در امر مهاجرت، افراط و تفریط در آمارها مشاهده می‌شود که به دور از واقعیت است. همچنین برپایه گزارش‌های سالنامه مهاجرتی ایران، آمار تمایل به مهاجرت از وضعیت مناسبی برخوردار نمی‌باشد.

از سوی دیگر دولت‌ها نسبت به پدیده مهاجرت ورودی خروجی، دارای سیاست‌ها و قوانین ویژه‌ای هستند. امروزه کشورهای مختلف برای ورود بیگانه و شهروند به کشور خود و خروج از آن قوانین گوناگونی وضع می‌کنند که این امر نشانگر اهمیت مسئله مهاجرت است. بنابراین دولت اسلامی از قبیل نهادهای سیاست‌گذار و قانون‌گذار نمی‌توانند به این مسئله بی‌توجه باشند.

از طرف دیگر هجرت و اقامت در یک سرزمین با وجود آنکه یکی از حقوق انسانی شمرده می‌شود که در اعلامیه حقوق بشر و اعلامیه حقوق بشر اسلامی بر آن تأکید ورزیده شده، اما این مهاجرت و اقامت دارای ضوابط و قواعدی است که در هر جامعه‌ای برپایه باورها و ایدئولوژی آن شکل می‌گیرد. فقه نظام اجتماعی نیز در این زمینه ضوابط و قواعدی مطرح نموده که می‌توان از درون آن مهاجرت مطلوب و نامطلوب و نخبه مطلوب امت اسلامی را تبیین نمود. این مطلب اهمیت در اختیار گرفتن حکمرانی مهاجرت توسط دولت را بیش از پیش نمایان می‌کند.

با توجه به مبانی فقهی و الگوی نظری که در این پژوهش مطرح شده است، ضرورت در اختیار گرفتن حکمرانی مهاجرت توسط دولت، امری اجتناب‌ناپذیر شمرده می‌شود. سیاست‌گذاری و چارچوب‌بندی و تنظیم‌گری از مؤلفه‌های اصلی این حکمرانی است. همچنین در الگوی حکمرانی توجه به قواعد فقهی اشاره شده در این پژوهش امری لازم است تا این حکمرانی در مسیر ارزش‌ها و هنجاری اسلامی شکل گیرد.

گزارش پیش‌رو، با تبیین ابعاد موضوع، شناسایی عوامل دافعه و جاذبه در مهاجرت نخبگان، تحلیل پیامدهای خرد و کلان، و ارائه تعریف دقیق از مهاجرت و نخبه‌تراز امت اسلامی، وضعیت موجود را واکاوی کرده و شاخص‌های وضع مطلوب را براساس فقه حکمرانی اسلامی ترسیم نموده است. در ادامه، مجموعه‌ای از توصیه‌های سیاستی در دو سطح قبل و بعد از مهاجرت ارائه شده که بر مبنای آن، دولت مکلف به طراحی سیاست‌های تمایزبخش، تدوین اسناد بالادستی مکمل، ایجاد سازوکارهای حمایتی از مهاجرت معکوس و نیز اعمال محرومیت‌های مشخص در خصوص مهاجرت‌های نامطلوب است.

نهایتاً، تأکید اصلی این بسته سیاستی آن است که حکمرانی مهاجرت نخبگان باید بر مبنای چارچوبی اسلامی، واقع‌بینانه، چندبعدی و نظام‌مند سامان یابد و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های تقنینی، فرهنگی، رسانه‌ای و حقوقی، به ابزاری فعال در خدمت تقویت توان ملی و استقلال تمدنی جمهوری اسلامی ایران تبدیل گردد.

مقدمه

مهاجرت بین‌المللی نخبگان، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، به یکی از مسائل مهم و چالش‌برانگیز در جوامع اسلامی تبدیل شده است. مهاجرت این گروه، علاوه بر ابعاد مهاجرت یک فرد مسلمان که دارای ملاحظات فقهی خاصی است، ویژگی‌های متمایزی در دوران معاصر یافته که پرداختن به آن را ضروری می‌سازد. درحالی‌که در گذشته، بحث هجرت و اقامت عمدتاً حول محور دارالاسلام و دارالکفر مطرح بود، امروزه با شکل‌گیری دولت جمهوری اسلامی ایران و تقابل آن با نظام سلطه، پرسش‌های جدیدی در خصوص اقامت در سرزمین این دولت اسلامی و مهاجرت از آن مطرح شده است. علاوه بر این، مهاجرت‌های بین‌المللی معاصر ابعاد گسترده‌ای پیدا کرده و از یک رفتار فردی و خصوصی فراتر رفته و به پدیده‌ای اجتماعی با ابعاد سیاسی، اقتصادی، حقوقی و غیره تبدیل شده‌اند. همچنین، بخش قابل‌توجهی از مهاجرت مسلمانان در این دوره به کشورهای صورت می‌گیرد که در تقابل سیاسی و اقتصادی با دولت اسلامی قرار دارند. مهاجرت، شبکه‌ای از رفتارها و روابط را شکل می‌دهد که نظام اجتماعی و ساختار علمی و دانشی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از سوی دیگر، نخبگان جامعه اسلامی به‌عنوان یکی از مؤثرترین نیروهای پیشران جامعه به سوی رشد و پیشرفت، نقش مهمی ایفا می‌کنند. از این‌رو، مهاجرت این گروه از سرزمین دولت اسلامی، علاوه بر جنبه‌های فردی، دارای ابعاد گسترده سیاسی و اجتماعی است. با توجه به تشکیل جمهوری اسلامی و جایگاه ویژه نخبگان به‌عنوان عناصر کلیدی پیشرفت علمی و تمدنی و تقویت مؤلفه‌های قدرت، به‌ویژه در شرایط تقابل جامعه اسلامی با نظام سلطه و دشمنان اسلام، مهاجرت نخبگان ابعاد سیاسی ویژه‌تری به خود می‌گیرد.

این امور نیازمند حکمرانی مهاجرت‌نخبگان توسط دولت اسلامی است و این حکمرانی نیازمند سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری و تنظیم‌گری در ساحت‌های مربوطه به مهاجرت و نخبگی می‌باشد. اهمیت مطلب از آنجایی بیشتر می‌شود که مهاجرت‌های بین‌المللی به پدیده‌ای رایج و متداول در جهان امروز تبدیل شده است و تقریباً هیچ کشوری در جهان یافت نمی‌شود که با پدیده مهاجرت نیروی انسانی به خارج یا ورود به داخل کشور مواجه نباشد. بر این اساس، مهاجرت برای بسیاری از کشورها فرصت و برای برخی دیگر تهدید تلقی می‌شود. تمایز بین کشورها در زمینه فرصت یا تهدید بودن مهاجرت، به نوع مواجهه آن‌ها با این موضوع و نحوه سیاست‌گذاری و مدیریت آن بستگی دارد. در صورتی که رویکرد سیاستی منسجمی برای کنترل و مدیریت پدیده مهاجرت توسط نظام حکمرانی و جامعه وجود نداشته باشد، مهاجرت به بحران و چالش اساسی برای کشورها تبدیل خواهد شد. یکی از خلأهای قانونی و سیاستی در اسناد بالادستی، فقدان سیاست‌ها و قوانین شفاف در زمینه کیفیت مهاجرت مطلوب است. اگر مهاجرت مطلوب را بر اساس قواعد فقه سیاسی - اجتماعی دارای شاخص‌هایی بدانیم و از سوی دیگر، اصل مهاجرت به‌عنوان ضرورتی در حرکت علمی، اجتماعی، سیاسی و بین‌المللی تلقی شود، وجود سیاست‌ها و قوانین روشن و بدون ابهام در این زمینه ضروری است. این در حالی است که عدم وجود حکمرانی مهاجرت، از سوی دولت یکی از مهم‌ترین چالش‌های این عرصه به‌شمار می‌رود.

از دیگر سو، مهاجرت و نخبگی در شریعت اسلامی دارای قیود و ضوابط و حقوق و تکالیفی است که در مهاجرت‌های معاصر کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. دولت اسلامی که کارویژه اصلی‌اش اجرای شریعت در متن جامعه است، از این جهت نیز وظیفه دارد مدیریت مهاجرت شهروندان، به‌ویژه مسلمانان را در اختیار داشته باشد.

این چالش‌ها، هم از طریق آمارهای ارائه‌شده توسط نهادهای مسئول مانند بنیاد ملی نخبگان و رصدخانه مهاجرتی ایران و هم با ملاحظه شرایط میدانی جامعه و دانشگاه قابل درک است. افزایش تمایل به مهاجرت در آمارهای رسمی نیز این مشکل را تشدید می‌کند.^۱

هدف اصلی این گزارش راهبردی، جلب توجه سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران به موضوع مهاجرت نخبگان، ارائه شناخت جامعی از ابعاد مختلف این مسئله، و ارائه راهکارها و توصیه‌هایی برای اتخاذ تصمیمات دقیق و صحیح در این زمینه است.

شرح اجمالی نقشه راه: این گزارش راهبردی با تبیین ابعاد مهاجرت نخبگان، علل، پیامدها و روندهای موجود، به تحلیل وضعیت فعلی می‌پردازد. در ادامه، با بهره‌گیری از مبانی فقهی، وضعیت مطلوب مهاجرت و نخبگی از این منظر تبیین شده و پس از آن با در نظر گرفتن این اصول و ارزش‌ها چارچوبی برای سیاست‌گذاری مؤثر در زمینه مهاجرت نخبگان ارائه می‌گردد. در نهایت توصیه‌های سیاستی مشخص به منظور مدیریت بهینه این پدیده ارائه خواهد شد.

---

۱. ر.ک: صلواتی، بهرام، سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، تهران، نشر دانش‌بنیان فناوری، چاپ اول ۱۳۹۹ش و همان ۱۴۰۰ش؛ پژوهشکده مطالعات فناوری، بررسی تطبیقی وضعیت کشور در مهاجرت و جابجایی بین‌المللی افراد تحصیل‌کرده، تهران، پژوهشکده مطالعات فناوری، ۱۳۹۵ش؛ طایفی، علی، بررسی علل خروج نیروهای متخصص از کشور و راهکارهای کاهش آن، تهران، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، چاپ اول ۱۳۸۰ش؛ اخوان کاظمی، بهرام، «پدیده مهاجرت نخبگان علمی و متخصصان»، مجموعه مقالات کنفرانس توسعه دانش و فناوری در ایران، سال ۱۳۸۶، ص ۳۴۸-۳۴۹؛ قربان‌پور، محمد، «وضعیت مسلمانان در اروپا و چالش‌های فراروی و چشم‌انداز آینده»، نشریه پژوهش‌های منطقه‌ای، ش ۱۱، سال ۱۳۹۳؛ محسنی، علی، «زمینه‌ها و چالش‌های هویتی فراروی مسلمانان در اروپا»، فصلنامه مطالعات جهان اسلام، ش ۲۰، سال ۱۳۹۵.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. مهاجرت

مهاجرت در اصطلاح، نقل مکان از موطن خود به جایی دیگر و هجرت گزیدن،^۱ و یا از جایی به جایی رفتن و دوری کردن از شهر و دیار آمده است. مهاجر هم کسی است که از شهر و دیار خود به شهر یا کشور دیگری برود و در آنجا سکنی گزیند.^۲ یکی از مهم‌ترین طبقه‌بندی‌های مهاجرت، مهاجرت‌های داخلی و بین‌المللی است. اگر فرد از مرزهای سرزمین و کشور خود خارج نشود (همچون مهاجرت از روستا به شهر در داخل کشور و یا آوارگان داخلی)، در دسته مهاجرت‌های داخلی قرار خواهد گرفت، و در صورت خارج شدن از مرزهای کشور متبوع خود جزو مهاجرت‌های بین‌المللی خواهد بود.

مهاجرت بین‌المللی، از سوی مردم یک کشور به کشور مقصد که در آن بومی محسوب نمی‌شوند و شهروند آنجا نیستند، صورت می‌گیرد. این مهاجرت، همراه با سکونت و اقامت در کشور مقصد، به‌ویژه اقامت دائم و اخذ شهروندی آن کشور می‌باشد. مهاجرت بین‌المللی از نظر عوامل محرکه و قصد از مهاجرت به سه گروه اصلی جابجایی‌های دانشجویی و تحصیلی، مهاجرت‌های کاری و اقتصادی و مهاجرت‌های اجباری و پناهنجویی تقسیم می‌شود.^۳

۱. فرهنگ فارسی معین، ص ۱۸۶۱.

۲. فرهنگ فارسی عمید، ص ۹۹۴.

۳. سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، ص ۲۷۹.

۱.۲. نخبگان

نخبگان عنوان مشیر به زیدگان جامعه اسلامی است و شامل افراد دارای تحصیلات عالی و صاحبان استعداد‌های برتر است. در سند راهبردی کشور در امور نخبگان مفهوم‌شناسی نخبه و استعداد برتر چنین آمده است:

«نخبه: به فرد برجسته و کارآمدی اطلاق می‌شود که اثرگذاری وی در تولید علم، هنر و فناوری کشور محسوس باشد و هوش، خلاقیت، کارآفرینی و نبوغ فکری وی در راستای تولید دانش و نوآوری موجب سرعت بخشیدن به رشد و توسعه علمی و متوازن کشور گردد.»

«صاحب استعداد برتر: به فردی اطلاق می‌شود که با توجه ویژگی‌های ذاتی خود امکان رسیدن به مرحله نخبگی را داراست، ولی هنوز زمینه‌های لازم برای شناسایی کامل و بروز استعداد‌های ویژه او فراهم نشده است.»^۱

مهاجرت نخبگان نیز عبارت است از جابجایی استعداد‌های برتر و فارغ‌التحصیلان با ویژگی‌های خاص از یک کشور به کشور دیگری که همراه با اقامت و سکونت در کشور مقصد باشد.

۲. شرحی از وضع موجود و مطلوب

توجه به وضع موجود و مطلوب، یعنی آنچه هست و آنچه باید باشد، پایه‌ای برای تدوین گزارش راهبردی شمرده می‌شود؛ از این رو گزارشی از وضع موجود و مطلوب مهاجرت نخبگان ارائه می‌شود. گفتنی است تفصیل این مطلب در پژوهشی دیگر توسط نگارنده صورت گرفته و این گزارش استخراجی از آن شمرده می‌شود.

۲.۱. شرحی از وضع موجود مهاجرت نخبگان

۲.۱.۱. ابعاد مهاجرت نخبگان

مهاجرت نخبگان پدیده‌ای چندبُعدی است که فهم ابعاد آن برای سیاست‌گذاری امری ضروری است. ابعاد اصلی آن عبارت است از:

- بُعد فردی: از جهت عاطفی - خانوادگی تربیتی، اخلاقی و سعادت

اخروی

- بُعد سیاسی: شامل تأثیرات این پدیده بر قدرت، ساختار و معادلات

سیاسی در سطح داخلی و بین‌المللی

- بُعد حقوقی: شامل جنبه‌های قانونی و حقوقی مرتبط با تابعیت و اقامت

- بُعد اقتصادی: شامل پیامدهای اقتصادی و سود و ضرر مهاجرت برای

فرد، جامعه مبدأ و جامعه مقصد

- بُعد فرهنگی (جهانی شدن): ارتباط مهاجرت نخبگان با فرایندهای

فرهنگی جهانی و تأثیر آن بر ارتباطات و تبادلات فرهنگی در بستر جهانی

شدن

به جهت آنکه وضعیت‌شناسی روشن‌تری از مهاجرت نخبگان در دوره معاصر پیش‌روی نهادهای تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز و قانون‌گذاران و سیاست‌گذاران قرار گیرد، توضیحات بیشتری از ابعاد مهاجرت نخبگان ارائه می‌شود.

۱، ۱، ۱، ۲. از بُعد شخصی - خصوصی

مسلمانان ساکن سرزمین‌های غیراسلامی، سؤالات خود را در قالب استفتا از مراجع و فقهای شیعه مطرح کرده‌اند که در کتاب‌هایی با عنوان فقه المغتربین یا احکام غرب‌نشینان قابل دسترسی است. از دل همین سؤالات بسیاری از چالش‌ها و ابعاد شخصی مهاجرت از منظر فقهی قابل استفاده است. به‌عنوان نمونه:

- دوری از شعائر اسلامی و فضای روحی - معنوی
- مشکل حفظ هویت فرهنگی دینی مسلمان
- مشکلات جدی در تربیت فرزندان در مواجهه با فرهنگ غیراسلامی

ایرانی

- ناتوانی از التزام به وظایف شرعی نسبت به خود و خانواده

ورای این مسئله‌های هویتی، زیست در سرزمین‌های غیراسلامی، چالش‌هایی در سبک زندگی در ابعاد مختلفش ایجاد می‌کند. در این زمینه گرچه آمار مناسب و مستندی وجود ندارد، اما استفتائات مسلمانان ساکن این سرزمین‌ها منبع مناسبی برای کشف وضعیت شخصی و فردی مهاجرین است. اموری از قبیل:

احکام اقتصادی و بانکداری و خمس و زکات و احکام مرتبط با معاملات و نوع قراردادهای مالی و کاری، احکام مرتبط با کیفیت رعایت قوانین عرفی، احکام روابط اجتماعی، احکام خوراکی‌ها و خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، احکام طهارت و نجاست،

احکام پوشیدنی‌ها از قبیل کفش و لباس و انگشتر و لباس‌های مخصوص کفار، احکام نگهداری حیوانات، احکام ورزشی و موسیقی، احکام مرتبط با ازدواج، احکام و مسائل مرتبط با بانوان و برخی از احکام عبادات از جمله مسائل مهمی است که مهاجران در بعد زندگی شخصی خویش با آن روبرو بوده و دچار مشکلاتی از جهت رعایت تکالیف شخصی خویش هستند.

مجموعه سؤالات مسلمانان ساکن در سرزمین‌های غیراسلامی از مراجع عظام تقلید به همراه پاسخ ایشان در کتاب‌هایی تحت عنوان احکام غرب‌نشینان یا فقه المغتربین گردآوری شده است.^۱

برخی پژوهشگران در قالب مقالاتی به تبیین وضعیت مسلمانان در اروپا پرداخته‌اند که این پژوهش‌ها منبع مناسبی برای آسیب‌های اعتقادی هویتی و دینی مسلمانان به شمار می‌رود.^۲ فیلم‌های مستند، یادداشت‌ها و خاطرات منتشرشده نیز منبع مناسبی برای شناخت وضعیت دینداری شخصی و فردی مهاجران است.

---

۱. از جمله: «احکام غرب‌نشینان» مکارم شیرازی؛ «فقه برای غرب‌نشینان» سید علی سیستانی؛ «مرشد المغترب توجیحات و فتاوا» سید محمدسعید حکیم؛ «الف مسأله فی بلاد الغرب»، سید صادق حسینی شیرازی و...
 ۲. قربان‌پور محمد، (۱۳۹۳)، «وضعیت مسلمانان در اروپا و چالش‌های فراروی و چشم‌انداز آینده»، نشریه پژوهش‌های منطقه‌ای، ش ۱۱؛ محسنی، علی، (۱۳۹۵)، «زمینه‌ها و چالش‌های هویتی فراروی مسلمانان در اروپا»، فصلنامه مطالعات جهان اسلام، ش ۲۰.

۲، ۱، ۱، ۲. از بُعد سیاسی

اگر به عناصر و مؤلفه‌های اصلی قدرت نظر داشته باشیم، در کنار عوامل نظامی، اقتصادی، فرهنگی و ایدئولوژیک، عوامل اجتماعی کمی نظیر میزان جمعیت و ویژگی‌های کیفی نظیر جامعه نخبگانی و عامل دانشی و علمی، تأثیر بسزایی در قدرت یک نظام سیاسی دارند.^۱

از منظری دیگر، بعد سیاسی مهاجرت نخبگان را باید بر پایه توصیفی از نظم کنونی جهان بر پایه نظام سلطه و رابطه سلطه‌گر و سلطه‌پذیر دانست که کشورهای جهان را به سلطه‌گر و سلطه‌پذیر تقسیم می‌کند، سلطه‌گران با توانایی مادی و نظامی و علمی خویش درصددند از لحاظ سیاسی سرنوشت ملت‌ها را به دست گرفته و بر دنیا حکومت کنند. در برابر جریان سلطه‌گری، نظام سیاسی اسلام به گفتمان نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری معتقد است.^۲

در طرف مقابل نظام سلطه، جمهوری اسلامی ایران (تشکیل یافته از دولت و ملت)، شیعیان و مسلمانان جهان، برخی دولت‌های اسلامی، نهضت‌های مقاومت، غیرمسلمانان در کشورهای در حال توسعه مانند آفریقا و آمریکای لاتین و حتی توده‌های مردم در کشورهای توسعه یافته می‌توانند جزو اردوگاه سلطه‌ستیزان به شمار آیند.

۱. اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، ص ۶۹.

۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک: دهشیری، محمدرضا و سلامت، امیرحسین، (۱۳۹۸)، «نظام سلطه در اندیشه و دیدگاه مقام معظم رهبری»، مجله پژوهش‌های راهبردی انقلاب اسلامی، ش ۶، ص ۳۳-۳۷.

با توجه به این تصویر از جهان معاصر و تأثیر مهاجرت نخبگان در انتخاب یکی از دو اردوگاه برای اقامت و عضویت در جامعه و پیوند و اتصال به آن، مقصد مهاجرت‌های بین‌المللی حائز اهمیت می‌شود. با توجه به آمارهای موجود غالب مهاجرت‌ها به کشورهایی است که از سردمداران نظام سلطه یا دنباله‌روان ایشان هستند. فقدان آمار مدون، زمینه‌ساز اظهارنظرهای غیردقیق و با افراط و تفریط در موضوع مهاجرت نخبگان یا فرار مغزها شده است. به گفته رئیس بنیاد ملی نخبگان در سال ۱۳۹۹:

با بررسی وضعیت آمار و اطلاعات کشور و مراجع معتبر بین‌المللی دریافتیم که اظهارنظرهای طیف وسیعی از فعالان علمی، سیاسی و اجتماعی در این موضوع بدون توجه دقیق به آمارهای معتبر و بعضاً بر پایه اطلاعات غیرعلمی موجود در فضای مجازی و برداشت‌های شخصی افراد است. این تحلیل‌های غیرعلمی در کنار جریان رسانه‌ای باعث شده است که موضوع مهاجرت به جای تحلیل و کارشناسی مستند و ارائه برنامه‌های اجرایی بر مبنای نقاط قوت و ضعف کشور، بیشتر به دامن زدن موجی از ناامیدی و احساس منفی در جامعه منجر شود.^۱

گرچه در زمینه مهاجرت آمارهای اغراق‌آمیزی ملاحظه می‌شود که در صحت آن مناقشات جدی وجود دارد، اما گستردگی مهاجرت‌های بین‌المللی، به‌ویژه به کشورهای پیشرفته عضو نظام سلطه را نمی‌توان انکار کرد.

۱. سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، ص ۷ به نقل از سورنا ستاری.

براساس برخی گزارش‌ها گسترده بودن کمی و کیفی خروج نیروهای باکیفیت را می‌توان کشف نمود:

در سال ۲۰۱۱ حدود ۴۹۴ هزار ایرانی در کشورهای OECD مشغول به کار بوده‌اند که از این تعداد ۳۰۲ هزار نفر تحصیلات بالا (دارای مدرک آموزش عالی) داشته‌اند.^۱ ایرانیان بالای ۲۵ سال مهاجر در کشورهای OECD^۲ در سال‌های مختلف بین ۴۵ تا ۵۶ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند. در حالی که نرخ متوسط افراد دارای تحصیلات دانشگاهی در این کشورها در سال ۲۰۱۸ به ۳۶/۹ درصد رسیده است. اولین گروه شغلی در میان ایرانیان مهاجر در این کشورها متخصصان هستند. حدود ۳۰ درصد ایرانیان شاغل در این کشورها از این گروه شغلی بوده‌اند.^۳ وضعیت ایرانیان ساکن در آمریکا، کانادا، آلمان، انگلستان، ترکیه و استرالیا به تفصیل در «سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹» بیان شده است؛ آمارهایی از قبیل میزان اقامت موقت و دائم، میزان اعطای ویزا به ایرانیان و انواع آن، درصد و نوع اشتغال ایرانیان شاغل در این کشورها.^۴

---

۱. بررسی تطبیقی وضعیت کشور در مهاجرت و جابجایی بین‌المللی افراد تحصیل‌کرده، ص ۲۰.
۲. این سازمان بین‌المللی دارای ۳۴ عضو است که اعضای آن متعهد به اصول دموکراسی و اقتصاد آزاد هستند. این سازمان به تعبیری عمده‌ترین سازمان بین‌المللی تصمیم‌گیرنده اقتصادی است که مقر اصلی آن در شهر پاریس است. کشورهای عضو این سازمان به‌عنوان مهم‌ترین کشورهای توسعه‌یافته و مهاجرپذیر در دنیا شناخته می‌شوند. از این جهت بررسی آمار ورود و خروجی مهاجران این کشورها از اهمیت بالایی برخوردار است.
بیش از ۹۰ درصد مهاجران متخصص و تحصیل‌کرده دنیا در ۳۰ کشور عضو این سازمان زندگی می‌کنند و جالب‌تر اینکه در حدود ۹۰ درصد مهاجران متخصص ساکن در کشورهای این حوزه در آمریکا، انگلیس، کانادا، آلمان، استرالیا و فرانسه اقامت دارند. (بررسی تطبیقی وضعیت کشور در مهاجرت و جابجایی بین‌المللی افراد تحصیل‌کرده ص ۷۰ و ۷۳)

۳. برای اطلاع ر.ک: سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، ص ۱۳۱-۱۷۳ و خلاصه مطالب در ص ۲۸۳-۲۸۵.

۴. برای اطلاع ر.ک: سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، ص ۱۳۱-۱۷۳ و خلاصه مطالب در ص ۲۸۳-۲۸۵.

۳، ۱، ۲. از بُعد حقوقی

مهاجرت نخبگان از منظر تابعیت مهاجر در کشور مقصد، دارای چالش‌هایی است که از منظر فقهی جای بررسی دارد. پذیرش نظام قانونی و بیعت با پادشاه و وفاداری به تمامی لوازم تابعیت^۱ و قوانین کشورهای مقصد و نیز ترک تابعیت وطن اسلامی در برخی از مصادیق تابعیت، از جمله چالش‌های تابعیت مستقل است.

همچنین چالش‌های تابعیت مضاعف را باید به این لیست افزود. بر اساس اصل ۴۱ قانون اساسی، تابعیت مضاعف می‌تواند موجب سلب تابعیت جمهوری اسلامی شود: «تابعیت کشور ایران حق مسلم هر فرد ایرانی است و دولت نمی‌تواند از هیچ ایرانی سلب تابعیت کند، مگر به درخواست خود او یا در صورتی که به تابعیت کشور دیگری درآید.» درعین حال با توجه به مشکلات سیاسی میان جمهوری اسلامی و برخی دولت‌های غربی، مسئله تابعیت دوگانه یکی از مباحث چالش‌برانگیز سال‌های دهه ۸۰ و ۹۰ به شمار می‌رود و گزارش‌های مختلفی پیرامون آن در رسانه‌ها به چشم می‌خورد.^۲ بر اساس مصوبه شورای عالی امنیت ملی، مدیران و مسئولان و بستگان درجه یک ایشان، نباید دارای تابعیت در کشورهای معاند با جمهوری اسلامی باشند.

۱. مراجعه شود به سوگندنامه‌های تابعیت در کشورهای اروپایی و آمریکایی.

۲. برای نمونه پدیده جاسوسی در این سال‌ها غالباً به واسطه دوتابعیتی‌ها انجام می‌شود. نیز مسئله زندانی‌های دوتابعیتی از دیگر چالش‌های حقوقی است. این چالش‌ها حتی به جشنواره فیلم فجر نیز کشیده شد. رک: گزارش کیهان، ۹۵/۱۱/۲۰.

برخی از کشورها افزون بر تابعیت انواع دیگری از اقامت دائم یا موقت را نیز تعریف کرده‌اند، مانند گرین کارت در آمریکا و ویزای شینگن در اتحادیه اروپا که هر یک لوازم و تعهدات خاص خود را دارد.^۱

۴، ۱، ۱، ۲. از بُعد اقتصادی

در هر نظام اقتصادی، مالیات، از مهم‌ترین ارکان آن نظام محسوب می‌شود. گسترش و تنوع فعالیت‌های اقتصادی از یک سو و نقش رو به افزایش دولت‌ها در جهت ایجاد و گسترش خدمات عمومی و تأمین اجتماعی و تحقق رشد اقتصادی، از سوی دیگر، پرداخت و دریافت مالیات را به مسئله مهم و تأثیرگذاری تبدیل کرده است. دولت‌ها با استفاده از این ابزار، توانایی تأمین بخش قابل توجهی از هزینه‌های مختلف خود را به دست آورده و متناسب با حجم مالیات‌ستانی، قادر خواهند بود منابع مورد نیاز را بر اساس اولویت‌های مورد نظر تخصیص دهند.^۲

برای نمونه «در کانادا انواع مختلف مالیات همچون مالیات بر درآمد، فروش، دارایی و شرکت وجود دارد. بیشترین سهم از درآمد دولت فدرال، از مالیات بر درآمد است. در حقیقت این مالیات تقریباً نیمی از بودجه دولت فدرال را تشکیل می‌دهد. مالیات بر شرکت و مالیات بر فروش هم هر کدام ۱۵ درصد از درآمد دولت فدرال را تشکیل می‌دهند.»^۳

۱. جهت مطالعه بیشتر، رک: مهاجرت بین‌المللی رویارویی با چالش‌ها، ص ۴۵ و اخذ تابعیت آمریکا و بررسی شرایط اخذ اقامت آمریکا، سایت مؤسسه حقوقی ملک‌پور.

۲. ایوب فرامرزی و دیگران، «بررسی رابطه مالیات و رشد اقتصادی مطالعه موردی ایران و کشورهای عضو اوپک و سازمان همکاری‌های اقتصادی»، فصلنامه علوم اقتصادی، شماره ۳۲، ص ۱۰۵.

۳. مالیات در کانادا، سایت مؤسسه مهاجرتی تراست.

مالیات، گرچه در بعد اقتصادی مهاجرت نخبگان، مورد توجه قرار می‌گیرد، لکن دارای ابعاد سیاسی ویژه‌ای نیز هست؛ زیرا قدرت اقتصادی از مؤلفه‌های مهم در سلطه‌گری و مقاومت است. این مسئله از آنجا حائز اهمیت بیشتری می‌شود که در قوانین مالیاتی برخی کشورهای آمریکایی اروپایی، کمک به رژیم صهیونیستی جزء یکی از اولویت‌ها بیان می‌شود؛ مسئله‌ای که بعضاً از اخبار داخلی این کشورها منتشر می‌شود. مثلاً طبق گفته نماینده مجلس سنای فرانسه، قوانین مالیاتی فرانسه به شهروندان این کشور این حق را می‌دهد که ضمن اعطای کمک‌های مالی خیریه به ارتش اسرائیل از ۶۰ درصد تخفیف مالیاتی برخوردار شوند.^۱

تولید ناخالص داخلی (Gross Domestic Product) که به اختصار «GDP» خوانده می‌شود، عبارت است از: ارزش بازاری (ارزش پولی) تمامی کالاها و خدمات نهایی تولیدشده در داخل مرزهای یک کشور، طی دوره زمانی خاص و مهم‌ترین متغیری است که در تجزیه و تحلیل‌ها و ارزیابی‌های اقتصاد کلان از آن استفاده می‌شود. پس تولیدات یک شهروند ایرانی که در آلمان به شکل موقت مشغول به کار است، تأثیری در GDP ایران ندارد؛ اما در GDP آلمان محاسبه می‌شود. این شاخص برای محاسبه میزان موفقیت و رشد اقتصادی یک کشور مورد محاسبه قرار می‌گیرد. البته در تولید ناخالص ملی^۲ که شاخص دیگری برای سنجش خروجی یک اقتصاد است، ارزش کالاها و خدمات تولیدشده توسط افراد یک کشور حتی در خارج از مرز جغرافیایی نیز ارزیابی می‌شود.^۳

۱. به ارتش اسرائیل کمک کنید و تخفیف مالیاتی بگیرید، سایت مشرق نیوز.

2. Gross national product: GNP

۳. جهت مطالعه بیشتر، نک: تولید ناخالص ملی چیست؟ سایت فرادرس.

همچنین صرفه اقتصادی ناشی از جذب نخبگان و استعدادهای پرورش یافته سایر کشورها جهت دیگر سود اقتصادی کشورهای مقصد از مهاجرت نخبگان است.^۱ با توجه به آنچه از ابعاد مهاجرت نخبگان گذشت، این پدیده در دو سطح کلان و خرد، و با توجه به پیامدهای آن قابل تحلیل است:

• **سطح کلان (جامعه و دولت):** پیامدهای مهاجرت برای کل نظام، جامعه

اسلامی و دولت مورد توجه قرار می گیرد.

○ پیامدهای منفی: بی بهره شدن دولت و جامعه از دستاوردهای

علمی، اقتصادی و سیاسی نخبگان و تبدیل شدن نخبه به ابزاری در اختیار دولت‌هایی که در تقابل با امت و دولت اسلامی هستند.

○ پیامدهای مثبت: زمینه‌سازی برای رشد جامعه و دولت با

بازگشت نخبگان یا تقویت جبهه اسلام در معادلات بین‌المللی از طریق حضور فعالانه مسلمانان در کشورهای غیراسلامی (در صورت بقا در مقصد).

• **سطح خرد (فرد مهاجر):** پیامدهای مهاجرت برای خود فرد نخبه و

جایگاه او در جهان مورد بررسی قرار می گیرد:

○ پیامدهای منفی: کنار کشیدن نخبه در مواجهه تمدنی دولت

اسلامی با رقیبان؛ قرار گرفتن تولید علم وی در چارچوب تمدن غرب و در خدمت نظام سلطه؛ امکان قرار گرفتن فرد در جبهه باطل

...و

۱. سید میرزایی، سید محمد، «نگاهی به پدیده فرار مغزها، نامه پژوهش فرهنگی»، سال ۱۳۸۳ش، شماره ۹،

○ پیامدهای مثبت: هدف‌گذاری علمی فرد در راستای افزایش قدرت علمی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه اسلامی؛ تلاش برای کسب توانایی‌های بیشتر جهت خدمت به جامعه یا دولت اسلامی (حتی از خارج سرزمین).

شناخت ابعاد سیاسی - اجتماعی این پدیده و توجه به پیامدهای مثبت و منفی آن برای تبیین وظایف دولت و تعیین اولویت‌ها و سیاست‌گذاری منسجم در این زمینه بسیار مؤثر است. بنابراین، هرگونه توصیه سیاستی باید بر این ابعاد و پیامدهای دوگانه (مثبت و منفی در سطوح خرد و کلان) مبتنی باشد.

۲، ۱، ۲. عوامل و ریشه‌ها

عوامل و ریشه‌های مهاجرت نخبگان در ایران پدیده‌ای پیچیده و چندعاملی بوده و نمی‌توان آن را به صورت تک‌بعدی تحلیل کرد. این عوامل در چارچوب دوگانه جاذبه - دافعه (عوامل کشش در مقصد و رانش در مبدأ) و داخلی - خارجی قابل تحلیل هستند و شامل ترکیبی از مشکلات و شرایط درونی کشور و عوامل و تأثیرات بیرونی می‌شوند.

مهم‌ترین عوامل و ریشه‌های مهاجرت نخبگان، عبارتند از:

• عوامل مدیریتی و ساختاری داخلی

- عدم مدیریت درست در حوزه نخبگان: فقدان مدیریت صحیح و اثربخش در شناسایی، جذب و به‌کارگیری نخبگان در داخل کشور
- موانع کسب و کار و پیشرفت علمی: وجود چالش‌ها و محدودیت‌ها در مسیر فعالیت‌های اقتصادی، پژوهشی و علمی نخبگان در ایران

• عوامل اقتصادی و رفاهی

- مشکلات اقتصادی و رفاه: مسائل مرتبط با وضعیت معیشتی، شغلی و سطح رفاه عمومی که بر کیفیت زندگی و آینده نخبگان تأثیر منفی می‌گذارد.

• عوامل سیاسی و اجتماعی داخلی

- نبود احساس آزادی و توسعه سیاسی: حس آزادی و حرکت در مسیر توسعه و پیشرفت در بسیاری از نخبگان وجود ندارد، و همین موجب می‌شود محیط را برای رشد و ترقی خود نامساعد ببینند.
- عوامل داخلی منفی و ترغیب به مهاجرت: وجود شرایط بازدارنده، نگرش‌های منفی یا حتی اقداماتی در داخل کشور که به‌صورت فعال نخبگان را به خروج و مهاجرت تشویق می‌کنند (اساتید، دوستان، خانواده).

○ عوامل فرهنگی و بینشی: ضعف در مسائل فرهنگی و اعتقادی و نیز وجود نگرش‌هایی غیر از نگرش‌های حاکم بر جامعه زمینه را برای مهاجرت فراهم می‌کند.

• عوامل مرتبط با نظام آموزشی

○ نظام آموزشی ترجمه‌ای و غیربومی: ساختار و محتوای نظام آموزشی که ممکن است با نیازها، هویت و شرایط بومی کشور سازگار نبوده و زمینه‌ساز تمایل به خروج در میان نخبگان شود.

• عوامل خارجی و بین‌المللی

○ نقش پررنگ عامل خارجی: در کنار دافعه مبدأ و جاذبه مقصد نمی‌توان از نقش پررنگ عامل خارجی در جذب و ترغیب نخبگان به مهاجرت غفلت ورزید. این امر ذیل استعمار نوین و نظام سلطه تعریف می‌شود.

○ تأثیرگذاری قابل توجه سیاست‌ها و اقدامات برخی کشورها در جذب و ترغیب نخبگان به مهاجرت: این عامل به قدری دارای اهمیت است که برخی مهاجرت را ذیل پدیده استعمار نوین تفسیر کرده‌اند.

○ جایگاه مهاجرت‌های بین‌المللی در نظم جهانی و روند جهانی‌سازی: فرایند جهانی شدن که با تضعیف مرزها، کاهش اهمیت هویت‌های ملی و گسترش تکنولوژی ارتباطی همراه است، خود عاملی تسهیل‌کننده و ترغیب‌کننده برای مهاجرت نخبگان محسوب می‌شود.

• عوامل مرتبط با فرد نخبه

○ نقش تصمیم‌گیری شخصی نخبه: انتخاب نهایی فرد برای مهاجرت که می‌تواند تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله درک شخصی از مسئولیت اجتماعی، باور به حق یا تکلیف بودن نخبگی، عدم جامعه‌پذیری سیاسی یا مشکلات فرهنگی فرد باشد.

به‌طور خلاصه، ریشه‌های مهاجرت نخبگان ترکیبی از ضعف‌های مدیریتی، ساختاری، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در داخل کشور، جاذبه‌ها و سیاست‌های فعال خارجی و تأثیرات روند جهانی شدن است و درنهایت، تصمیم فردی نخبه که البته آن نیز تحت تأثیر مجموعه این عوامل قرار دارد.

۲،۲. شرحی از وضع مطلوب مهاجرت نخبگان

۲،۲،۱. مهاجرت تراز امت اسلامی

مهاجرت در اندیشه اسلامی نه بر پایه اندیشه‌های ناسیونالیستی، انسان را محدود به خاک و خون می‌کند و نه بر پایه اندیشه لیبرالیستی، به‌صورت مطلق مرزها را بی‌معنا دانسته، به‌گونه‌ای که هر جا انسان خوش‌تر است را به‌عنوان وطن برگزیند. بلکه معیار اصلی مهاجرت را اقلیم و سرزمین ایمان و ولایت می‌داند.

۱. مهاجرت به‌مثابه رفتاری با ابعاد گسترده سیاسی اجتماعی، دارای حکم شرعی است که معیارهای آن در شریعت بیان شده و تعیین مصداق آن در هر زمان و مکان در اختیار ولی امر و دولت اسلامی می‌باشد. از این جهت وجوب هجرت مانند وجوب جهاد است و در عین آنکه ملاک‌ها و قواعد ثابتی دارد، محدوده و کیفیت آن در هر زمان و مکان متفاوت خواهد بود.

۲. ملاک الزامی مهاجرت، ناتوانی از انجام وظایف و تکالیف فردی، اجتماعی و سیاسی فرد مهاجر است. این عدم توانایی فقط مسائل فردی را شامل نمی‌شود بلکه وظایف نخبگان در قبال جامعه و دولت اسلامی را نیز در بر می‌گیرد. مهم‌ترین آن‌ها هماهنگی در روابط و پیوندهای اجتماعی و سیاسی با مسلمانان، و در نظام ولایت طولی و عرضی و هم‌مسیر بودن با سیاست‌ها و منافع و مصالح جامعه و دولت اسلامی شمرده می‌شود.^۱
۳. برای آنکه ابعاد توانایی یا ناتوانی در امر هجرت واضح‌تر شود به سنخ‌شناسی وظایف سیاسی اجتماعی نخبگان پرداخته می‌شود تا نسبت مهاجرت با قواعد فقهی، به‌ویژه قواعد فقه سیاسی تبیین شود، بدین لحاظ قواعد و اصول ذیل به‌عنوان متغیرهای حکم فقهی مهاجرت نخبگان، مورد نظر قرار می‌گیرد و مهاجرتی مهاجرت مطلوب شناخته می‌شود که:

• در ساحت فردی

۱. به رفتار متشرعانه و دین‌داری انسان آسیب وارد نکند.
۲. هویت دینی و اجتماعی انسان حفظ شود.
۳. اقامه شعائر اسلامی برای وی امکان‌پذیر باشد.

۱. ر.ک: رجبی، مجید، علی‌اکبریان، حسنعلی، (۱۴۰۳) «معناشناسی و گستره قاعده فقهی التعرب بعد الهجرة با تطبیق بر مهاجرت‌های بین‌المللی معاصر»، حکومت اسلامی، ش ۱۱۴.

• در ساحت سیاسی اجتماعی

۱. به پیوندها و ولایت‌های وی با امام (طولی) و مؤمنان (عرضی) آسیب وارد نکند و موجب ورود او به ولاء‌های منفی و مصداقی از تعرب پس از هجرت نگردد.
۲. وظیفه وی نسبت به طاعت و نصرت دولت و امت اسلامی خدشه‌دار نشود.
۳. موجب پذیرش مسئولیتی در دولت‌های ظالم نشود و یا جزء مصادیق استثنا در ولایت و مسئولیت از طرف جائز قرار گیرد.
۴. به معونت و پشتیبانی و همیاری ستمگران و نظام سلطه در عرصه‌های علمی، اقتصادی، اجتماعی و... نینجامد، و یا در کسر و انکسار پشتیبانی از جامعه اسلامی و نظام سلطه، جنبه تقویت جامعه اسلامی، غلبه داشته باشد.
۵. با توجه به قاعده نفی سیل، موجب تحکیم سلطه کافران بر خودش و جامعه اسلامی نشود و استقلال جامعه اسلامی تحت تأثیر منفی قرار نگیرد.
۶. ملازم با میل و اعتماد به دولت‌های سلطه‌گر و ستمگر و اطاعت از طاغوت نگردد.
۷. در موازنه قدرت، موجب تقویت قوا و توانایی جامعه و دولت اسلامی گشته و تضعیف نظام سلطه را در پی داشته باشد.

۸. در تزاخم میان ملاک‌های داعی بر هجرت و ملاک‌های نفی‌کننده هجرت، نظر ولی امر و دولت اسلامی حائز اهمیت است؛ چراکه مهاجرت از جنبه‌های گوناگون، جزء امور عمومی شمرده می‌شود. نیز در اولویت‌بندی مصالح و مفاسد توجه به جنبه‌های سیاسی و تقویت امت اسلام در رأس امور قرار می‌گیرد.

۲، ۲، ۲. نخبه تراز امت اسلامی

۱. نخبه‌ای که در عین توجه به حقوق نخبگی به تکالیف و وظایف نخبگی توجه ویژه‌ای داشته باشد.
۲. به جایگاه ویژه خود در جهان امروز واقف باشد (سلطه‌گر و سلطه‌پذیر و سلطه‌ستیز).
۳. به جایگاه ویژه خود در مبارزه میان حق و باطل و امت اسلامی با نظام سلطه واقف بوده و علم‌اندوزی، تولید علم و خروجی‌های دانشی خویش را در مسیر حرکت کلان امت و جامعه اسلامی قرار دهد.
۴. از استعداد و نخبگی و از دانش خویش برای اعتلای امت اسلامی در ساحت‌های مختلف حیات بشری استفاده کند و اجازه ندهد این نیرو و توان در اختیار ناشایستگان قرار گیرد.
۵. در مسئله مهاجرت و اقامت در یک سرزمین، با الگوگیری از مهاجرت مطلوب و توصیه‌شده اسلامی رفتار کند.

۳. حکمرانی مهاجرت نخبگان (اقدام و عمل نهاد دولت)

حکمرانی مهاجرت که برخاسته از سیاست گذاری، قانون گذاری و تنظیم گری است، در قالب موارد ذیل تبیین می شود:

۳.۱. تعادل میان ابزارهای قانونی و رویکردهای فرهنگی

در پرداختن به پدیده مهاجرت نخبگان، دولت با دوراهی استفاده از ابزارهای قانونی الزام آور از یک سو و اکتفا به رویکردهای فرهنگی و گفتمانی از سوی دیگر مواجه است. واضح است که ابزارهای قانونی، گرچه در برخی حوزه‌های خاص نظیر امنیت ملی و منافع استراتژیک ضروری به نظر می‌رسند و دولت‌ها در این زمینه‌ها محدودیت‌های بیشتری اعمال می‌کنند، اما تعمیم آن‌ها به تمامی عرصه‌های نخبگی، دانشی و هر نوع فعالیتی، کارآمد نبوده و می‌تواند زمینه‌ساز عدم تمایل به همکاری شود. کلام امیرالمؤمنین علی (ع) که می‌فرمایند: «به واسطه کسی که فرمانت را می‌برد از کسی که به یاری‌ات اقدام نمی‌کند بی‌نیاز باش، مسلماً آنان که کراهت دارند، نبودشان از نبودشان بهتر، و نشستنتشان از قیامشان بی‌نیاز کننده‌تر است.»^۱ گویای این واقعیت است که اجبار و اکراه نمی‌تواند مبنای مشارکت نخبگان باشد.

در مقابل، اکتفای صرف به روش‌های فرهنگی و گفتمانی نیز نمی‌تواند به‌تنهایی پاسخگوی مسئولیت اجرایی دولت در انجام تعهدات و حفظ منافع ملی باشد. دولت موظف است بر اساس مصالح عمومی، سیاست‌ها و قوانینی وضع نماید که دارای ضمانت‌های اجرایی متناسب باشند.

بنابراین، نقش مؤثر دولت در این زمینه، ایجاد تعادل هوشمندانه بین این دو رویکرد است. وظیفه اصلی دولت، پس از تدوین سیاست‌ها و قوانین مرتبط با مهاجرت نخبگان، تسهیل‌گری هدفمند است. این تسهیل‌گری باید در دو جهت عمل کند: تسهیل مهاجرت مطلوب (مهاجرت‌هایی که به تبادل دانش، تجربه و منافع برای کشور می‌انجامد) و دشوارسازی مهاجرت نامطلوب (مهاجرت‌هایی که منجر به خروج سرمایه‌های انسانی ارزشمند بدون هیچ‌گونه منفعت متقابل برای کشور می‌شود). این بدان معناست که دولت باید فضایی را ایجاد کند که در آن، مهاجرت غیرسازنده برای نخبگان فاقد هزینه فرهنگی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی نباشد. در مقابل، در زمینه بازگشت نخبگان به کشور و یا جذب نخبگان خارجی (مهاجرت معکوس)، دولت باید سیاست‌های تسهیل‌کننده‌ای را در پیش بگیرد.

می‌توان این رویکرد را به مسئله ازدواج و طلاق تشبیه کرد. درحالی که دولت موظف به فراهم آوردن امکان هر دوی آنهاست، در زمینه ازدواج تسهیل‌گری می‌کند و در زمینه طلاق، به‌صورت معکوس، از طریق فرهنگ‌سازی، وضع قوانین و سازوکارهای مالی-اداری، فرایند را دشوار می‌سازد. در توصیه‌های ذیل به برخی محرومیت‌ها که نقش دشوارسازی مهاجرت را ایفا می‌کند اشاره خواهد شد.

بااین حال، یک رویکرد جامع به مدیریت مهاجرت نخبگان نمی‌تواند صرفاً بر جلوگیری یا دشوارسازی خروج آنها متمرکز شود. بلکه نقش دولت در جذب و حفظ نخبگان در داخل کشور به‌عنوان راهکارهای پیشگیرانه و نیز راهبردهای دولت که با پذیرش واقعیت مهاجرت نخبگان در جهان معاصر تدوین می‌شود، از اهمیت فراوانی برخوردار است و در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

۳، ۲. وظایف حکمرانی پیش از مهاجرت نخبگان

آنچه در ذیل می‌آید بر پایه رفع خلأ و فاصله میان وضع مطلوب با وضع موجود ترسیم شده است. برخی از این توصیه‌ها از قواعد فقهی و ادله و نصوص شرعی برداشت شده و برخی دیگر با مطالعه موردی تجربه کشورهای مهاجرفرست و تطبیق آن با نظام سیاسی اجتماعی اسلام و نظریه مهاجرت اسلامی ارائه گردیده است.

این مجموعه بر یک نگاه جامع و چندبعدی به مسئله مهاجرت نخبگان تأکید دارند و صرفاً به عوامل اقتصادی یا فردی محدود نمی‌شوند. وجه مشترک اساسی در میان آن‌ها، اولویت دادن به حفظ و ارتقای هویت اسلامی - ایرانی و تأمین منافع بلندمدت جامعه اسلامی در مواجهه با این پدیده است. همچنین، بر نقش فعال و مسئولانه دولت در سطوح مختلف شناختی، فرهنگی، مدیریتی و اجتماعی تأکید دارد. نیز نگاه پیشگیرانه و بلندمدت و ایجاد شرایطی که از مهاجرت نامطلوب کاسته شده و مهاجرت‌های علمی به صورت منطقی و در مسیر منافع جامعه اسلامی باشد را هدف خود قرار می‌دهد.

هفت مسئولیت کلان، در مرحله پیش از مهاجرت نخبگان در راستای حکمرانی مهاجرت به شرح ذیل است:

۱. شناخت جامع و واقع‌بینانه عوامل مهاجرت: سیاست‌گذاران باید با درکی عمیق و فراگیر از تمامی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان، شامل مشکلات داخلی، جاذبه‌های خارجی، نقش عوامل بیگانه و فرهنگی، نظام آموزشی، عوامل ترغیب‌کننده مهاجرت و عاملیت خود نخبه، سیاست‌گذاری کنند. این شناخت جامع، مانع از تقلیل مسئله به عوامل صرفاً داخلی یا ارائه تحلیل‌های جانبدارانه می‌شود.

۲. فرهنگ‌سازی و تقویت هویت دینی و ملی: دولت باید با محوریت زنده کردن دین در دانشگاه‌ها و جامعه، تقویت باورهای ملی و دینی، تبیین جایگاه معنویت در زندگی اجتماعی، ارتقای حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی و آشنایی با حقوق و وظایف متقابل دولت و ملت، به مدیریت فضای فرهنگی و کاهش انگیزه‌های مهاجرت نخبگان پردازد. این امر نیازمند استفاده از ابزارهای فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای متنوع است. شایان ذکر است بر پایه عموماً قرآنی و روایی، تزکیه و آموزش و پرورش از وظایف مهم دولت اسلامی به‌شمار می‌رود.

آگاهی‌بخشی از شرائط سیاسی اجتماعی جهان و درک خودی از غیر خودی و دوست از دشمن از دیگر مؤلفه‌های مهم فرهنگ‌سازی محسوب می‌شود.

۳. توجه به جایگاه ویژه مردم در مدیریت پدیده مهاجرت نخبگان: وظایف دولت و نهادهای حکومتی در زمینه مهاجرت نخبگان، نافی تکالیف نخبگان و همین‌طور امت اسلامی در این زمینه نیست. مسائل فرهنگی هویتی از درون جامعه می‌جوشد و قابل تحمیل بر مردم نبوده و دولت نقش حمایتی و تسهیل‌گری و مقابله با ضد ارزش‌ها را عهده‌دار است. از این رو امر به معروف و نهی از منکر در شریعت اسلام به مثابه سازوکاری برای خودکنترلی جامعه اسلامی در نظر گرفته شده است.

۴. **مدیریت جهادی در حفظ و مراقبت از نخبگان:** با توجه به اهمیت نخبگان در پیشرفت علمی و مقابله با نظام سلطه، دولت باید با رویکردی جهادی و هوشمندانه به برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح در جهت پیشگیری از مهاجرت نخبگان پردازد. کوتاهی در این زمینه مسئولیت دنیوی و اخروی به همراه خواهد داشت و می‌تواند منجر به پیوستن نخبگان به جبهه باطل شود.

۵. **مدیریت عوامل دافعه مبدأ و جاذبه مقصد:** دولت باید با تقویت مؤلفه‌های جاذبه‌آفرین در داخل کشور از طریق توسعه اقتصاد دانش‌بنیان، رفع موانع مشارکت نخبگان در عرصه‌های مختلف و نیز مدیریت جاذبه‌های مقصد از طریق کار فرهنگی و رسانه‌ای در جهت تبیین واقعیت‌های کشورهای مقصد و تقویت هویت دینی و ملی، به کنترل عوامل مؤثر در مهاجرت پردازد.

۶. **اجرای عدالت اجتماعی و تقویت روابط محبت‌آمیز میان دولت و ملت:** برقراری عدالت اجتماعی و ایجاد فضای رحمت و محبت متقابل میان دولت و ملت، به تقویت پیوندهای اجتماعی و کاهش انگیزه‌های شخصی برای مهاجرت ناشی از نارضایتی‌ها و احساس تبعیض کمک می‌کند. تبیین شفاف و امیدبخش عملکرد دولت و پذیرش مسئولیت در قبال کاستی‌ها از سوی دولت در این راستا حائز اهمیت است.

۷. پرهیز از افراط و تفریط در سیاست نگهداشت نخبگان: دولت نباید به بهانه حفظ نخبگان از اصول و معیارهای اسلامی، به ویژه در زمینه عدالت اقتصادی و امور فرهنگی، عقب‌نشینی کند. تلاش برای نگهداشت نخبگان نباید به قیمت اعطای امتیازات ویژه و چشم‌پوشی از هنجارهای جامعه اسلامی تمام شود.

۳،۳. وظایف حکمرانی پس از مهاجرت نخبگان

با «پذیرش نسبی پدیده مهاجرت نخبگان» به‌عنوان امری اجتناب‌ناپذیر، تمرکز بر مدیریت پیامدهای آن به‌جای تلاش برای توقف کامل آن، مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین، نقش فعال و هوشمندانه دولت در جذب، بهره‌برداری و تنظیم روابط با نخبگان مهاجر و نیز جذب نخبگان جدید تأکید می‌شود.

یکپارچگی در نگاه فقهی و مبتنی بر مبانی اسلامی به مسئله مهاجرت و تلاش برای یافتن راهکارهای مبتنی بر اصول اسلامی نیز از مؤلفه‌های اصلی این بخش قلمداد می‌شود.

مسئولیت‌های دولت پس از مهاجرت نخبگان و در جهت تدبیر و مدیریت آسیب‌های ناشی از آن در عرصه حکمرانی مهاجرت را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. توجه به چرخش نخبگان و دانشجویان: ضمن تلاش برای حفظ استعدادها برتر، سیاست‌گذاران باید با در نظر گرفتن راهبردی، از محدود کردن جابجایی بین‌المللی دانشجویان ایرانی خودداری کرده و از بورسیه‌های تحصیلی به‌عنوان ابزاری برای مدیریت مهاجرت و حفظ سهم کشور در چرخش نخبگان و دسترسی به دانش جهانی بهره ببرند.

۲. جذب نخبگان بر پایه ظرفیت‌ها و موانع بومی: سیاست جذب نخبگان و دانشجویان بین‌المللی باید با توجه به ظرفیت‌ها و موانع جمهوری اسلامی و بر اساس یک مدل بومی برخاسته از اصول و اهداف آن در سطح منطقه و جهان طراحی شود. اولویت جذب باید با نخبگان جهان اسلام و محور مقاومت و کشورهای همسو باشد؛ نه رقابت مستقیم با کشورهای پیشرو با مبانی و امکانات متفاوت.

۳. زمینه‌سازی مثبت جهت هجرت به سرزمین دولت اسلامی: دولت اسلامی وظیفه دارد با آماده‌سازی فضای مناسب برای استقرار، کسب و کار و زندگی، و رفع موانع حقوقی اقامت، و ایجاد مشوق‌های لازم، زمینه بازگشت نخبگان ایرانی و نیز هجرت سایر مسلمانان و نخبگان جهان اسلام به داخل کشور را فراهم کند. این امر مبتنی بر ادله قرآنی و ضرورت یاری مهاجران و پیشگیری از فتنه‌های اجتماعی است.

۴. محرومیت مهاجران از برخی امتیازات سیاسی حکومتی شهروندان دولت اسلامی: بر اساس ادله فقهی^۱، مهاجرت به سرزمین غیراسلامی می‌تواند منجر به محرومیت از برخی امتیازات سیاسی حکومتی مانند بهره‌مندی از بیت‌المال و تصدی مسئولیت‌های ولایی و دولتی شود. سیاست‌گذاران باید این ملاحظات فقهی را در تعیین حقوق و تکالیف مهاجرت‌های نامطلوب در نظر گیرند. این محرومیت در کنار عوامل مشوق بازگشت، افزون بر مبانی فقهی، لازمه حکمرانی حکمی مهاجرت نیز است.

۱. سوره انفال، آیه ۷۲؛ الکافی، ج ۵، ص ۲۹، ح ۸؛ وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۵۹، ح ۳؛ ولایت فقیه در حکومت اسلام، ج ۳، ص ۱۳۹-۱۴۰.

برخی از محرومیت‌های که می‌توان از آموزه‌های دینی استنباط کرد و به‌عنوان ابزارهای قانونی در حکمرانی مهاجرت (با تأکید بر ایجاد دشواری در مهاجرت نامطلوب) مورد توجه قرار گیرند، عبارتند از:

• عدم بهره‌مندی از حمایت‌های حقوقی بین‌المللی دولت: مگر در مواردی که فرد مهاجر مورد ظلم آشکار قرار گیرد.

• محرومیت از منابع عمومی و بیت‌المال: شامل یارانه‌ها، وام‌های دولتی و سایر هزینه‌های عمومی.

• محدودیت در حقوق سیاسی: نظیر عدم امکان تصدی مناصب دولتی (وزارت، نمایندگی، فرمانداری و غیره) و نیز عدم امکان مشارکت در انتخابات و تعیین سرنوشت جامعه و دولت اسلامی.

۵. بهره‌گیری بهینه از نخبگان، بدون بازگشت به سرزمین: دولت باید با تدوین سازوکارهایی، از ظرفیت و تخصص نخبگان مهاجر در خارج از کشور بدون الزام به بازگشت فیزیکی استفاده کند.

این مطلب در مورد نخبگان بومی سایر کشورها از اهمیت بیشتری برخوردار است. در این زمینه گاه ممکن است ایشان را به هجرت به دولت اسلامی ترغیب کرده و گاهی در سرزمین محل اقامتشان فعال نمود تا به انجام وظیفه پرداخته و از ظرفیت و توانایی علمی، اقتصادی و فرهنگی و... ایشان در جهت رشد و تعالی اسلام و مسلمانان در آن مناطق استفاده شود و به رفع استضعاف ایشان و نیز به افزایش توانایی و قدرت جوامع اسلامی منجر گردد.

۶. بازنگری و تکمیل اسناد بالادستی در زمینه مهاجرت نخبگان: با توجه به خلأ موجود در اسناد بالادستی و سیاست‌های کلان کشور در زمینه مهاجرت‌های بین‌المللی، به‌ویژه با رویکرد تمدنی، پیشنهاد می‌شود بنیاد ملی نخبگان و شورای انقلاب فرهنگی نسبت به تدوین سیاست‌ها و قوانینی جامع در این زمینه اهتمام ویژه ورزند تا حکمرانی مهاجرت به‌صورت منسجم‌تر ذیل مدیریت دولت اسلامی قرار گیرد.

۴، ۳. چارچوب‌بندی مهاجرت با نگاه به ارزش‌ها و تطبیق بر زمان و مکان
پس از سیاست‌گذاری در زمینه مهاجرت، مناسب است دولت اسلامی به چارچوب‌بندی و تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب نیز بپردازد. مخاطب سیاست‌گذاری، نهادها و سازمان‌های دولتی و حکومتی هستند، اما مخاطب چارچوب‌بندی، مخاطب عمومی است.
بر پایه نظریه سیاسی اسلام، تعیین مصداق و تشخیص موضوع در امور عامه از اختیارات و وظایف ولی امر و دولت اسلامی می‌باشد و از آنجا که پدیده مهاجرت نخبگان از امور عمومی شمرده می‌شود، چارچوب‌بندی بر پایه قواعد فقهی در زمینه مهاجرت، از وظایف دولت است. با تأکید بر این رویکرد، توصیه‌های سیاستی ذیل ارائه می‌گردد.

«تدوین قوانین شفاف در مدیریت مهاجرت‌های بین‌المللی بر پایه تشخیص مصالح و با محوریت تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب توسط دولت اسلامی»؛ و به بیان دیگر «تدوین و ابلاغ رساله رسمی مهاجرت نخبگان در ابعاد سیاسی اجتماعی از سوی نهاد عالی دولت اسلامی تحت نظارت ولی فقیه» از لوازم کلیدی در حکمرانی مهاجرت نخبگان به‌شمار می‌رود.

نظام حکمرانی اسلامی، با استناد به اختیارات ولی امر و دولت اسلامی در تشخیص مصالح و تعیین مصادیق امور عامه، موظف است سیاست‌های کلان و قوانین شفاف را در زمینه مدیریت مهاجرت‌های بین‌المللی تدوین نماید. این سیاست‌ها و قوانین باید با رویکردی فعالانه به تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب پردازند و تکالیف و حقوق شهروندان، به‌ویژه مؤمنان، در قبال مهاجرت از سرزمین اسلامی و اقامت در سایر سرزمین‌ها را به‌صورت واضح مشخص سازند.

این سند دست‌کم شامل موارد ذیل می‌شود:

• **تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب (مهاجرت واجب، جایز، مکروه و ممنوع):** دولت اسلامی، با بهره‌گیری از نظرات کارشناسی و در چارچوب رهنمودهای ولی امر، باید مصادیق عینی و روشنی از مهاجرت مطلوب و مهاجرت نامطلوب و ممنوع را تعیین و به‌صورت رسمی اعلام نماید.

• **تکالیف و حقوق نخبگان در قبال مهاجرت و اقامت در سرزمین‌های مختلف:** این رساله باید به تبیین وظایف شرعی و اجتماعی نخبگان در هنگام مهاجرت (مانند حفظ هویت اسلامی، پرهیز از همکاری با دشمنان، تلاش برای ارتقای جایگاه اسلام و مسلمین) و حقوق آن‌ها پردازد.

• **تبیین نحوه تعامل مطلوب و نامطلوب مهاجر با دولت مقصد:** سیاست‌های کلان مهاجرتی باید شامل تعیین چارچوب‌های تعامل مطلوب مهاجر و تعامل نامطلوب وی با دولت‌های مختلف باشد و این موارد برای نخبگان و شهروندان تبیین گردد. رساله باید راهنمایی‌های لازم در خصوص نوع تعاملات مجاز و غیرمجاز نخبگان با دولت‌ها و نهادهای کشورهای محل اقامت ارائه دهد.

• **توصیه‌هایی برای حفظ ارتباط با جامعه اسلامی و خدمت به کشور:** رساله می‌تواند شامل توصیه‌هایی برای نخبگان مهاجر در زمینه حفظ ارتباط با کشور، انتقال دانش و تجربه، و زمینه‌سازی برای بازگشت و خدمت به جامعه اسلامی باشد.

• **اطلاع‌رسانی رسمی و فراگیر و ابلاغ این سند به مردم:** سیاست‌های کلان و مصادیق تعیین شده باید به صورت رسمی و از طریق کانال‌های معتبر به اطلاع عموم نخبگان و شهروندان رسانده شود تا مبنای تصمیم‌گیری آن‌ها قرار گیرد.

• **تمایز بین احکام قانونی و توصیه‌های اخلاقی:** در تدوین رساله، باید مشخص شود که کدام بخش از احکام و رهنمودها جنبه الزام قانونی داشته و کدام بخش در حد توصیه و راهنمایی برای نخبگان می‌باشد.

• استفاده متناسب و هوشمندانه از ظرفیت خلأ قانونی و سکوت عمدی در برخی عرصه‌های مهاجرت: این امر، هم به انعطاف‌پذیری در عین انضباط اجتماعی می‌انجامد و هم راه فراری از برخی مفسده‌های قوانین الزام‌آور در عرصه مهاجرت شمرده می‌شود.

توصیه‌های سیاستی

بر پایه آنچه گذشت، توصیه‌های سیاستی در دو بخش تنظیم می‌شود: توصیه‌ها برای پیشگیری از مهاجرت‌های آسیب‌زا در عرصه نخبگان و توصیه‌ها برای مدیریت مهاجرت نخبگان. تحلیل و تفسیر توصیه‌های ذیل در متن گزارش بیان گردیده است.

۱) توصیه‌های سیاستی جهت پیشگیری از مهاجرت آسیب‌زا

توجه به جایگاه ویژه مردم در مدیریت پدیده مهاجرت و توانمندسازی ایشان؛ از این‌رو اولویت اصلی در حفظ و ارتقای هویت و باورهای اسلامی ایرانی، تبیین جایگاه معنویت در زندگی اجتماعی، ارتقای حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی و آشنایی با حقوق و وظایف متقابل دولت و ملت، به جهت مدیریت فضای فرهنگی و ارتقای حضور فعال مردم در زمینه مدیریت مهاجرت شمرده می‌شود. تأمین شرایط و فعال‌سازی امکانات و منابع مالی و رسانه و نهادهای فرهنگی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور به‌منظور تحقق مهاجرت مطلوب در سطح کلان جوامع اسلامی

ضرورت ایجاد تعادل میان ابزارهای قانونی و رویکردهای فرهنگی، با اولویت روش‌های فرهنگی و گفتمانی در کنار وضع سیاست‌ها و قوانین منسجم جهت مدیریت پدیده مهاجرت‌های بین‌المللی:

۱. تسهیل‌گری در زمینه مهاجرت مثبت و دشوارسازی در زمینه مهاجرت منفی

۲. مدیریت جهادی در زمین حفظ و نگهداشت نخبگان

۳. مدیریت عوامل جاذبه مبدأ و دافعه مقصد

۴. تقویت پیوندهای اجتماعی و تقویت روابط محبت آمیز میان دولت و ملت از طریق اجرای عدالت اجتماعی
۵. پرهیز از افراط و تفریط در سیاست نگهداشت نخبگان از طریق ویژه خواری و چشم پوشی از ناهنجاری های اقتصادی - فرهنگی

۲) توصیه های سیاستی جهت مدیریت مهاجرت نخبگان

۱. توجه به ظرفیت و فرصت چرخش نخبگان و دانشجویان جهت چرخش علم و فناوری
۲. زمینه سازی مثبت جهت جذب و مهاجرت نخبگان به سرزمین دولت اسلامی و بازنگری قوانین مهاجرتی بر پایه مصالح دولت اسلامی و امت اسلامی
۳. زمینه سازی مثبت جهت مهاجرت معکوس به کشور و قرار دادن عوامل مشوق جهت بازگشت
۴. در نظر گرفتن محرومیت مهاجران از برخی امتیازات سیاسی - حکومتی در کنار عوامل مشوق بازگشت (مانند محدودیت در برخی امتیازات سیاسی و نیز محرومیت از برخی منابع عمومی و بیت المال و...)
۵. بهره گیری بهینه از نخبگان، بدون بازگشت به سرزمین با استفاده از فناوری های بروز
۶. بازنگری و تکمیل اسناد بالادستی در زمینه مهاجرت به طور عام و مهاجرت نخبگان به طور خاص

۳) الزامات نهادی و عملیاتی اجرای پیشنهادهای سیاستی

• تدوین و ابلاغ رساله رسمی مهاجرت نخبگان در ابعاد سیاسی - اجتماعی از سوی نهاد عالی دولت اسلامی تحت نظارت ولی فقیه

○ توضیح کوتاه: نظام حکمرانی اسلامی، با استناد به اختیارات ولی امر و دولت اسلامی در تشخیص مصالح و تعیین مصادیق امور عامه، موظف است سیاست‌های کلان و قوانین شفاف را در زمینه مدیریت مهاجرت‌های بین‌المللی تدوین نماید. این سیاست‌ها و قوانین باید با رویکردی فعالانه به تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب پردازند و تکالیف و حقوق شهروندان، به‌ویژه مؤمنان، در قبال مهاجرت از سرزمین اسلامی و اقامت در سایر سرزمین‌ها را به‌صورت واضح مشخص نمایند. توجه به امور ذیل در تدوین این سند حائز اهمیت است:

- تعیین مصادیق مهاجرت مطلوب و نامطلوب (مهاجرت واجب، جایز، مکروه و ممنوع)
- تکالیف و حقوق نخبگان در قبال مهاجرت و اقامت در سرزمین‌های مختلف
- تبیین نحوه تعامل مطلوب و نامطلوب مهاجر با دولت مقصد
- توصیه‌هایی برای حفظ ارتباط با جامعه اسلامی و خدمت به کشور

- اطلاع‌رسانی رسمی و فراگیر و ابلاغ این سند به مردم
  - تمایز بین احکام قانونی و توصیه‌های اخلاقی
  - استفاده هوشمندانه از ظرفیت خلأ قانونی و سکوت عمدی
- در برخی عرصه‌های مهاجرت

• تأسیس سازمان ملی موضوع‌شناسی

○ توضیح کوتاه: به منظور اجرای دقیق و کارآمد سیاست‌های مهاجرتی و پاسخگویی به سؤالات جزئی و تطبیقی نهادها و شهروندان، پیشنهاد می‌گردد دولت اسلامی نسبت به ایجاد یک سازمان ملی موضوع‌شناسی اقدام نماید. این سازمان وظیفه خواهد داشت با کارشناسی دقیق و منضبط، به شناسایی موضوعات و مصادیق مرتبط با مهاجرت پرداخته و زمینه را برای سیاست‌گذاری‌های مبتنی بر واقعیت و ارائه پاسخ‌های مستدل فراهم آورد. این توصیه، با توجه به اهمیت تعیین مصداق توسط دولت اسلامی و ضرورت ابلاغ رسمی سیاست‌ها به عموم، بر جامعیت، شفافیت و انطباق با موازین فقهی تأکید دارد. تدوین رساله ویژه نخبگان و پیشنهاد ایجاد سازمان ملی موضوع‌شناسی، گامی در راستای حکمرانی اسلامی کارآمد در حوزه مهاجرت محسوب می‌گردد.

• پیشنهاد ارتقای سازمان ملی مهاجرت، در عرصه مدیریت مهاجرت از ایران و مهاجرت به ایران

○ توضیح کوتاه: سازمان ملی مهاجرت در حال حاضر تنها به مسئله ورود مهاجران به کشور (آن‌هم با تمرکز بر مهاجران غیرقانونی) رسیدگی می‌کند. ارتقای حکمرانی مهاجرت نیازمند رصد و اشراف بر دوسوی مهاجرت از/به سرزمین است. ازاین‌رو تأسیس یک سازمان با این کارویژه و یا ارتقای سازمان مزبور یکی از پیشنهادهای سیاستی جهت عملیاتی‌سازی توصیه‌های سیاستی فوق است.

• قرآن کریم

• نهج البلاغه (للصباحی صالح)، شریف الرضی، محمد بن حسین، قم، هجرت،

چاپ: اول، ۱۴۱۴ق.

۱. اخوان کاظمی، بهرام، پدیده مهاجرت نخبگان علمی و متخصصان،

مجموعه مقالات کنفرانس توسعه دانش و فناوری در ایران، سال ۱۳۸۶ ص ۳۴۸-

۳۴۹

۲. پژوهشکده مطالعات فناوری، بررسی تطبیقی وضعیت کشور در مهاجرت

و جابجایی بین المللی افراد تحصیل کرده، تهران، پژوهشکده مطالعات فناوری،

۱۳۹۵ش

۳. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البیت علیهم

السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.

۴. حکیم، سید محمد سعید، مرشد المغترب، توجیهات و فتاوی، نجف

اشرف، دفتر حضرت آیه الله، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.

۵. دهشیری محمدرضا، سلامت امیرحسین، «نظام سلطه در اندیشه و دیدگاه

مقام معظم رهبری»، مجله پژوهش های راهبردی انقلاب اسلامی، سال ۱۳۹۸، ش ۶،

ص ۳۳-۷۲.

۶. رجیبی مجید، علی اکبریان حسنعلی، (۱۴۰۳) «معناشناسی و گستره قاعده فقهی التعرب بعد الهجره با تطبیق بر مهاجرت های بین المللی معاصر»، حکومت اسلامی، ش ۱۱۴، ص ۳۹-۶۸.
۷. سید میرزایی، سید محمد، «نگاهی به پدیده فرار مغزها»، نامه پژوهش فرهنگی، سال ۱۳۸۳ش، شماره ۹ ص ۸۱-۹۸.
۸. سیستانی، سید علی، فقه برای غرب نشینان، محقق: عبدالهادی محمد تقی حکیم، مترجم: سید ابراهیم سید علوی، بی تا بی جا.
۹. صلواتی، بهرام، سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹، تهران، نشر دانش بنیان فناور، چاپ اول، ۱۳۹۹ش
۱۰. صلواتی، بهرام، سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۰، تهران، نشر دانش بنیان فناور، چاپ اول، ۱۴۰۰ش
۱۱. طایفی علی، بررسی علل خروج نیروهای متخصص از کشور و راهکارهای کاهش آن، تهران، مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، چاپ اول، ۱۳۸۰ش
۱۲. طهرانی، سید محمد حسین حسینی، ولایت فقیه در حکومت اسلام، مشهد، انتشارات علامه طباطبایی، چاپ دوم، ۱۴۲۱ق.
۱۳. فرامرزی، ایوب و دیگران، «بررسی رابطه مالیات و رشد اقتصادی مطالعه موردی ایران و کشورهای عضو اوپک و سازمان همکاری های اقتصادی»، فصلنامه علوم اقتصادی، سال ۱۳۹۴، ش ۳۲ ص ۱۰۳-۱۲۲.

۱۴. فیلیپ مارتین، جوناس ویگرن، ترجمه ابوالقاسم ناظمی و محمد عامل خراسکانی، مهاجرت بین المللی، رویارویی با چالش‌ها، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، چاپ اول، ۱۳۸۶ش.
۱۵. قربان‌پور محمد، «وضعیت مسلمانان در اروپا و چالش‌های فراروی و چشم انداز آینده» نشریه پژوهش‌های منطقه‌ای، ش ۱۱، سال ۱۳۹۳
۱۶. قوام، عبدالعلی، اصول سیاست خارجی و سیاست بین الملل، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۰ش.
۱۷. کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامیة)، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ایران، ۱۴۰۷ق.
۱۸. محسنی، علی، «زمینه‌ها و چالش‌های هویتی فراروی مسلمانان در اروپا»، فصلنامه مطالعات جهان اسلام، ش ۲۰، سال ۱۳۹۵.
۱۹. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، انتشارات ادنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ش.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، مطهری فرد، محمد صادق، احکام غرب نشینان، قم، انتشارات امام علی بن ابیطالب ع، چاپ اول، ۱۳۹۵ش.

گزارش راهبردی

